

Nr 135

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

1135 - 318

B-B.S - b - 4

Ampt Epe

Nr 135 – juli 2001

REDACTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon (0578) 56 06 54

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 25,00 per jaar

Bestuur:

- Voorzitter: J.C. Kreffer
Le Chevalierlaan 3, 8162 PD Epe
Telefoon (0578) 68 83 05
- Secretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon (0578) 56 06 54
- Penningmeester: M.L. Endendijk
Molenpad 1, 8162 ZH Epe
Telefoon (0578) 61 30 78
- Leden: W. van Putten
E. de Jonge
H. Bouwman

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 1383-2026

Bertus van den Bremen, schrijver en dichter

In Ampt Epe 134 vertelde Bertus van den Bremen over zijn eerste jaren in Epe en zijn latere leven in de provincie Groningen en uiteindelijk in Zutphen. Hij werd in 1980 gepensioneerd. Voor zijn pensionering was zijn vrouw Aaltje begonnen zich te verdiepen in het Veluws dialect. Over die tijd en hoe het verliep na zijn pensionering vertelt hij verder.

„Toen de oudere jongens de deur uit waren en Aaltje wat meer tijd had, kreeg ze belangstelling voor het dialect wat, ook toen, in Groningen veel meer leefde dan op de Veluwe. Geïnspireerd door een column in de „Winschoter Courant” begon ze in het Veluws dialect te schrijven en het „Veluws Nieuws” plaatste deze artikelen. Ze kwam ook in contact met Gerrit van Lohuizen, die haar plannen om een Eper woordenboek te schrijven sterk aanmoedigde.

Zij begon met woorden die haar te binnen schoten alfabetisch te noteren. Verder zocht ze contact met het Nedersaksisch instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen waar professor Entjes haar ook aanmoedigde en zijn hulp toezegde. Ze ging toen woorden op fiches schrijven, die op het Nedersaksisch instituut werden nagekeken en eventueel aangevuld en dan weer teruggestuurd. Bij dit controleren verleende ik ook wel assistentie, maar door mijn drukke baan was ik er niet intensief mee bezig. Dat veranderde toen ik uit mijn werk stapte. Vooral toen „Ampt Epe” de uitgave van het woordenboek zeker kon stellen. Ik heb me toen bezig gehouden met het opstellen van het woordenboek, verwijzingen en dergelijke. Nog zonder computer, dus ettelijke keren overtikken!” (Kreffer: Professor Entjes schrijft hierover in zijn voorwoord „Zijn actieve medewerking aan de uiteindelijke vormgeving van het woordenboek kwam echt goed op gang, toen er tot een bepaalde ordening van het woordmateriaal werd besloten. Aan de systematiek van het boek vooral is zijn hand af te lezen. In de daaraan voorafgaande tijd verleende hij zijn vrouw echter ook al belangrijke, zij het een meer passieve steun bij haar verzamelwerk”).

„Inmiddels waren we naar Deventer verhuisd en naast haar column in het Veluws Nieuws begon ze stukken te schrijven in de Moes-, pot orgaan van de Neersasse Dialectkringen, ze trad op voor vrouwen- en andere verenigingen en op scholen.

Na mijn pensionering zijn we dat samen gaan doen en in de verre omtrek traden we op met ons programma „Um en Umme”. Dit is ook de titel van een boekje met gedichten en artikelen van ons beide, dat ons werd aangeboden door de kinderen bij ons 45-jarig huwelijksfeest. Toen we vijftig jaar getrouwd waren in 1989 zag op dezelfde manier het licht: „Over en weer”. In januari 1993, ze was toen al ongeneeslijk ziek, hebben mijn kinderen en ik haar ter gelegenheid van haar tachtigste verjaardag het boekje „De Spreekende Poppe”, een selectie uit haar verhalen, aangeboden. Op 2 mei 1993 is ze overleden.

De activiteiten van mijn vrouw hebben mij ook weer teruggebracht naar mijn roots. Dat Tongeren en West-Raven daarbij een belangrijke rol speelden, ligt

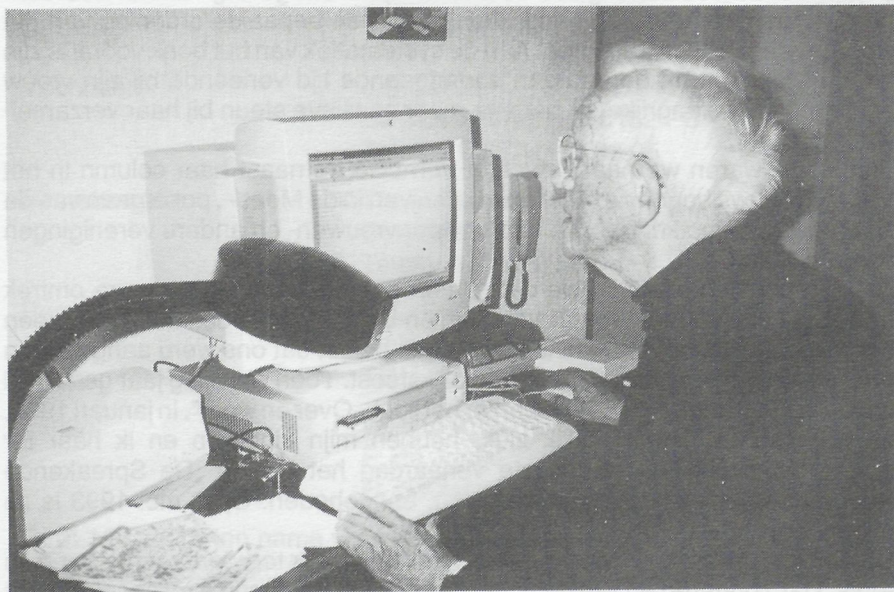
volgens mij aan de gelukkige jeugd die ik daar heb doorgebracht. Een gelukkige jeugd is een belangrijk fundament voor een gelukkig leven”.

Bertus van den Bremen had vage plannen gehad om zich na zijn pensionering bezig te gaan houden met boekbinden, maar min of meer toevallig kwam hij in aanraking met de genealogie. Als gevolg daarvan schreef hij „Dienen an de Diek”, waarvan de eerste druk in 1985 verscheen en „Negen heit de klok” uit 1993. Van genealogie naar historie is een hele kleine stap en de geschiedenis van Epe is sedertdien een van zijn hobby's. Zelf zegt hij over een vrij goed geheugen te beschikken, anderen zijn minder terughoudend en verbazen zich erover wat hij allemaal nog weet. Op zijn uitstekende geheugen wordt dan ook nog al eens een beroep gedaan.

In 1995 schreef hij op verzoek van de 50-jarige buurtvereniging Wissel en Tongeren het boekje „Buurtgenoten”. In die tijd, eigenlijk begin negentiger jaren, werkte ik aan mijn boekje „Tongeren, ontstaan en groei van een landgoed”. Daarvoor had ik behoefte aan een vooroorlogse sfeertekening van de bewoners. Bertus was bereid me te helpen en schreef in 1996 het hoofdstuk „Zo was mijn Tongeren”. Nu laat ik Bertus weer aan het woord.

„Ik blijf een liefhebber van dialect. Na mijn pensionering ben ik enkele jaren secretaris van de Dialectkring Salland en Oost Veluwe geweest en als lid van een seniorschrijfclub schrijf ik nog geregeld in dialect. Een enkele keer treed ik nog wel met een dialectprogramma op voor een vereniging. In het appartementencomplex waar ik nu woon, schrijf ik ieder jaar voor de gezamenlijke kerstviering een kerstverhaal.

Bij mijn activiteiten heb ik veel gemak van mijn computer. Ik ben inmiddels aan mijn vijfde exemplaar in ongeveer tien jaar. Ik e-mail met de hele wereld en vrij

geregeld zoek ik via Internet de website van GEO Epe om het laatste nieuws uit mijn geboorteplaats te vernemen!

Toen bleek dat ik het licht in mijn linkeroog grotendeels verloor, was dat de reden dat we omstreeks 1990 de auto aan de kant hebben gedaan. Vooral na het overlijden van mijn vrouw in 1993 ben ik meer gaan fietsen. In 1999 reed ik ruim 1700 km, verleden jaar was dat ruim 1500 km. Ieder jaar ga ik een weekje naar Epe in een hotel, van waaruit ik oude kennissen en bekende plekjes opzoek. Naderhand ga ik dan nog een week elders in Nederland fietsen. De laatste keer was dat Rolde”.

Dit verhaal moet ik wel besluiten met een waarschuwing: Wees voorzichtig om met hem te gaan fietsen, want als u een uurtje onderweg bent en tien of meer jaren jonger, dan vraagt Bertus bezorgd „of het nog wel gaat?”

J.C. Kreffer.

LACH EN HOOP !

Ik lach:

*Omdat ik nog steeds van het leven geniet
al heeft het mij heel wat ontnomen.
Ik blijf, ondanks alles, een optimist
en zal van geluk blijven dromen.*

Ik lach:

*Omdat ik de zon weer zie schijnen
Na een lange donkere winternacht.
En ik verbeeld me heel zeker
dat die zon speciaal naar mij lacht.*

Ik lach:

*Omdat ik mijn nazaten zie leven,
waarvan al weer grootouder zijn.
Ze denken het anders en beter te doen,
maar och, de verschillen zijn klein.*

Ik lach,

*Omdat als ik voor de spiegel ga staan,
Ik een stevige vent denk aan te treffen.
Maar als ik mij buk om mijn veters te doen,
ik mij amper nog weer kan verheffen.*

Ik hoop:

*Dat als de tijd daar is gekomen
en de dood mij komt halen,
hij het met een glimlach zal doen
en bij zijn werk niet zal dralen.*

Bertus van den Bremen.

De achtergronden en het ontstaan van de Doleantie te Epe (3)

naar een studie van drs C. van der Wal voor Ampt Epe bewerkt door J.C. Kreffer

In de vorige aflevering bleek dat de Grote Kerk geen moeite had met het Modernisme. Bij verkiezing van kerkenraadsleden handhaafde men zelfs in 1881 nog het coöptatie systeem, waarbij de leden zelf nieuwe leden kozen.

Evangelisatie-verenigingen

Er was een minderheid die er anders over dacht en die zich al jarenlang had afgezonderd. We gaan terug naar 1863, toen in Amsterdam de „Vereeniging van Vrienden der Waarheid te Nederland” werd opgericht. Hervormde kerkleden hadden zich georganiseerd met als doel: uitzending van evangelisten, strijd voor de handhaving van de gereformeerde leer en het houden van bidstonden.

Op 24 mei 1869 werd in Epe een afdeling opgericht, die al spoedig 25 leden telde. Drijvende kracht was de evangelist Van Veelo. Op 1 oktober 1871 werd een „spreeklokaal” geopend door ds. Ringnalda uit Doornspijk. Het gebouwtje stond achter de begraafplaats bij het Molenpad. Het was de kiem van de Gereformeerde kerk. Twee jaar later bedroeg het ledental 43 en tot 1881 schommelde het rondom de 50.

Het is mogelijk dat hij met zijn vrouw de bijeenkomsten al eerder bijwoonde, maar in de brieven van Baas De Zoete, bosbaas in Tongeren, wordt voor het eerst begin 1875 melding gemaakt van een bezoek „aan het lokaal, waar een evangelist voorgaat”. De Zoete was dus één van de ontevredenen, evenals zijn buurman Cornelis Derk Bouwman van de boerderij die vroeger Ras Erve werd genoemd.

Al eerder was duidelijk geworden wie de Grote Kerk de rug toekeerden. In het doopboek schreef dominee Worst aan het einde van 1866: „In dit jaar den 30 Sept. is Emst van Epe gescheiden en heeft dus een afzonderlijk Doopboek. Ook dit jaar sedert 1e Maart is door de Synode vrijheid gegeven om zijne kinderen te laten doopen waar men verkiest onder overlegging van een Bewijs van Zedelijk gedrag”.

Het laatste maakte de weg vrij voor de verontrusten om hun kinderen in een andere kerk ten doop te houden. Van 1859 tot 1866 was dat al voorgekomen met toestemming van de predikant. Vaassen en Nijbroek waren toen de favoriete gemeenten. Vanaf 1866 zien we dat er kinderen worden gedoopt in Oene, Oldebroek, Doornspijk, Elspeet, Emst, Veessen en Heerde. Sommige jaren waren het enkelen, maar heel vaak kwam het aantal boven de tien, in 1885 zelfs zeventien.

Aan dit „kerktoerisme” namen C.D. Bouwman en Baas De Zoete ook deel. Maria, dochter van C.D. Bouwman en J. van Essen werd in mei 1870 in Elspeet gedoopt. Rijkje, het tiende kind van Gijsbertus de Zoete en Geertje van Leersum, in 1875 in Oene. Van 1867 tot 1888 betrof het 230 gezinnen, wat niet wil zeggen dat die allen bij een evangelisatie waren aangesloten.

Gezin De Zoete – 1868.

Toen in Emst een afzonderlijke kerkgemeente werd gevestigd was er sprake van „minder goede kerkgang”. We zagen hoe rechtzinnigen kerken in het lokaal „Bethel”. Hier was evangelist Meeuwenberg van de Ned. Evangelisch-Protestantsche Vereeniging (NEPV) werkzaam. Op zijn initiatief kwam er in 1880 ook in Epe een evangelisatie van de NEPV met als voorganger de evangelist Wesseldijk. In 1881 bouwde Wesseldijk aan de Enkweg een evangelisatiegebouw, dat in de volksmond „de Kapel” werd genoemd. Het was de voorganger van de Goede Herderkerk.

Abraham Kuyper

De professoren der theologische faculteit te Leiden, waarvan in aflevering (2) een afbeelding voorkomt, moeten de leraren zijn geweest van Abraham Kuyper. Hij werd in 1863 predikant in het Betuwse dorp Beesd. Al spoedig brak

Abraham Kuyper.

hij met zijn vrijzinnige achtergrond en nam het op voor „de kleine luyden” onder wie zich toen de meeste rechtzinnigen bevonden. Hij werd een voorvechter van het kerkherstel, de terugkeer naar de zogenaamde „gereformeerde leer”. In 1872 werd hij lid van de Amsterdamse afdeling van de Vereniging Vrienden der Waarheid. Hij zag de landelijke organisatie als een uitstekend instrument om zijn opvattingen omtrent de kerk te verspreiden. Via evangelisten kon dat overal in het land gebeuren.

Kuyper was de geestelijke vader van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de eerste politieke partij in Nederland, die in 1879 werd opgericht. Een jaar later stichtte hij met Jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman de Vrije Universiteit, waar rechtzinnige predikanten konden worden opgeleid.

Op 11 januari 1887 werd in Frascati in Amsterdam het Gereformeerde Kerkelijk Congres gehouden. Hiervoor waren in het gehele land oproepen verspreid, o.a. aan de afdelingen van de Vrienden der Waarheid. De vergadering bepleitte in de eerste plaats „de reformatie onzer kerken, door afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie en terugkeer tot de oude gereformeerde kerkordening, met alle ten dienste staande middelen zoveel mogelijk te bevorderen”. De Doleantie was ingezet.

De Doleantie in Epe

De gezondheid van Ds. Worst liet aan het eind van de tachtiger jaren te wensen over. Hij kondigde aan zich niet langer in staat te achten de vrij omvangrijke gemeente Epe te dienen. Hij besloot het beroep dat op hem was uitgebracht

door de veel kleinere gemeente Oirschot te aanvaarden. Op 26 augustus 1888 doopte hij de laatste kinderen tijdens zijn afscheidsdienst.

Twee dagen eerder had de kerkenraad van de Hervormde Gemeente een brief ontvangen, die de ambtsdragers wees „...op de ontrouw en het jarenlange plichtsverzuim, waaraan ook de kerk hier ter plaatse zich heeft schuldig gemaakt”. De ondertekenaars van de brief voelen zich verplicht de kerkenraad „...als ambtsdragers op het zondige en schuldige omtrent hun roeping te moeten wijzen”. Zij hopen dat „de oude beproefde waarheid weder verkondigd, de tucht uitgeoefend en de sacramenten naar de eisch van Gods Woord bediend worden”.

De brief, opgesteld met een keurig handschrift, is ondertekend door Jan Rozendal, E. Kasteel Ezn en W. Westerink. De tekst is waarschijnlijk opgesteld door Ds. J.H. Houtzagers, die voor dergelijke brieven kon putten uit een compleet voorbeeldenboek, de „Concept-formulieren van de afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie”, samengesteld door het eerder genoemde Kerkelijk Congres.

Men ging niet zonder redenen in doleantie. Eerst moest de kerkenraad de gelegenheid worden gegeven zich van hun dwalingen te bekeren; daarom bovengenoemde brief.

Tijdens de eerstvolgende kerkenraadsvergadering kwam de brief ter sprake. Men moet niet goed geweten hebben welke weg het beste zou kunnen worden bewandeld, vooral nu hun „leidsman” Ds. Worst afscheid had genomen van Epe. Onder voorzitterschap van de consulent Ds. W.E. Noordink besloot de raad te antwoorden, dat zij „...hun schrijven van 24 Aug. j.l. ontvangen, daarvan nota genomen, en met algemene stemmen besloten heeft, het ter zijde te leggen”.

Dit antwoord dreef de nu ontstane situatie nog meer op de spits, doordat het antwoord aan de verontruste brieveschrijvers totaal niet inging op hun bezwaren. Het deed zelfs vermoeden dat hun bezwaren niet eens serieus werden genomen en ze zullen het als een gemiste kans hebben beschouwd om een breuk te voorkomen. We mogen namelijk aannemen dat de brief niet toevallig op dit moment was geschreven. Met het vertrek van Ds. Worst moest de kerkenraad zich buigen over de vraag welke predikant beroepen zou worden. Dit had het moment kunnen zijn om voor een rechtzinnige predikant te kiezen. Het was nu duidelijk welke weg moest worden bewandeld. Krachtens het „ambt der gelovigen” hadden de Vrienden der Waarheid nu de plicht het „juk van de Synodale Hiërarchie af te werpen”. Van een bijeenkomst in hun lokaal is het volgende verslag:

„Op den 14 November hebben zich in het gebouw van de Evangelisatie te Epe, de broeders die op de bekende verzamellijsten hadden getekend verenigd en is de Heer Dr. J.H. Houtzagers daartoe als voorganger van de genabuurde Kerk Kootwijk opzettelijk uitgenodigd, de gemeente voorgegaan om de belangen der gemeente aan den Koning der Kerk op te dragen. Na gehouden

bidstond zijn de stemgerechtigde mansleden na vooraf door de Heer Dr. J.H. Houtzagers op het gewicht van het ambt der gelovigen te zijn geweest er toe overgegaan om krachtens hun ambt ouderlingen en diakenen van deze gemeente te verkiezen. Met volstrekte meerderheid zijn gekozen:

Cornelis Dirk Bouwman	ouderling
Hermannus Rozendal Jzn	ouderling
Lambertus Scholten	diaken
Evert Kasteel Hzn	diaken

Op Zondag 18 en 25 November is de gemeente met deze benoeming in kennis gesteld en waar geen bezwaren zijn ingekomen, is de consulent Dr. J.H. Houtzagers in de namiddag Godsdienstoefening den 25ste November '88 tot bevestiging van de Kerkeraad overgegaan...

Na de bevestiging vergaderd de kerkeraad en is onder leiding van den Consulent er toe overgegaan om in gehoorzaamheid aan het Woord van God de Synodale organisatie te verlaten en de geldigheid te verlenen aan de Dordtsche kerkenorde..."

Hiermee was de Nederduitsch Gereformeerde Gemeente, zoals zij korte tijd werd genoemd, een feit.

Zoals de afscheiding haar aanhangers vond in Tongeren, zo waren de eerste „Dolerenden” vooral inwoners van de buurtschap Wissel.

Het aantal is niet met zekerheid vast te stellen. De schattingen lopen uiteen van 15 tot 48. In oktober 1889 bevatte het lidmatenboek 64 namen.

Wanneer we nagaan uit welke beroepen de eerste lidmaten afkomstig waren, dan zien we het volgende:

1 bakker (deze was ook wethouder)	dorp Epe
1 bakker (zoon van bovenstaande)	dorp Epe
1 bosbaas	Tongeren
5 dagloners	Wissel
5 landbouwers	Wissel
1 landbouwer	Tongeren
1 wever	Wissel
1 molenaarsknecht	Wissel
1 timmerman	Wissel

Van elf van bovenstaande mannen was ook de vrouw opgegeven als lidmaat. Vast staat dat de Gereformeerde Kerk in Epe gedurende de eerste jaren van haar bestaan haar aanhang vond onder de „kleine luyden”.

In de laatste aflevering maken we kennis met de opvolger van ds. Worst.

Geraadpleegde bronnen

Gereformeerd in Epe van 1869-1889, door A. Vreugdenhil.

Archieven van de Nederlands Hervormde kerk te Epe, de gemeente Epe.

Foto's: Gezin De Zoete, coll. hr. en mevr. De Zoeten-Kuypers.

Abraham Kuyper, uit Onze Vaderlandse Geschiedenis, met toestemming van Comm. buro PENN en Partner, Leeuwarden.

Beste kinderen (5)

Op een koude dag aan het begin van het jaar 1908 zet meester zich aan tafel, om zijn kinderen „bij” te schrijven.

Tongeren 14 Jan. 08

Beste kinderen

Vanavond willen Hendrik Sprokholt en Leene bij ons komen, daarom zal ik u vanmiddag even een briefje schrijven. Ge moet n.l. weten dat we zeer verlangen naar nadere berichten van u, omdat Heuvel in den laatsten tijd niet goed in orde was. Schrijf ons dus eens spoedig, al is 't ook per briefkaart ---- - 't gaat hier gelukkig vrij goed ----- Moeder is wat verkouden, maar ze loopt er wel om buiten en overal waar ze wezen moet, gisteren namiddag is ze zelfs nog achter naar Welna geweest! ----- Bepaald nodig was dat wel niet, maar 't weer was zoo mooi om te loopen. Ze had er een boodschap en 't is haar goed bevallen”.

Voor Vrouw Wesseldijk, die de jongste toch niet meer is, is dat op een winternamiddag, als het al vroeg donker wordt, wel een hele wandeling. En ook al mag het weer dan mooi wezen, meester houdt zich maar het liefst binnen, want:

„het is wel vinnig koud. Overdag , als 't buiten mooi is, moet ik in school zijn, en 's avonds is het mij te griezelig om uit te gaan. Jan Voorhorst (koetsier op Tongeren) en de vrouw zijn ook al zo poesterig, en zij verouderd ook en heeft in den laatsten tijd last van aamechtigheid en duizeligheid. De voet van W.J. Jonker knapt wel iets op. Maar 't genezen gaat toch nog niet vlug en hij moet maar steeds thuis blijven, zo staat Leida er alleen voor”.

Verder verteld hij over de verhuizing van L. v. Westerveld, die met vrouw en kinderen vanaf de boerderij op „de Noordkamp” – voor ons beter bekend als „Het Boschhuis” naar Schaveren vertrekt. Het zal een ouderwetse „overtrekking” geweest zijn. Dat mogen wij tenminste op maken uit het feit dat de boeren op Tongeren mee helpen.

„De oude Westerveld” blijft met zijn vrouw achter op de boerderij, want zo meester vermeld:

„Oude G. Jacob en Driesje waren toen hier alleen, maar nu zal dan vandaag Lammert met de vrouw komen. Gisteren hebben de Tongerense boeren de meeste rommel gehaald en vandaag komen menschen en vee ----- anders is er nu zoo geen bijzonders, en 't is ook dicht bij 1 uur, waarom ik er maar een stokje bij steken zal”.

De allee met aan het einde „de Noordkamp”.

In een volgende brief, vertelt meester dat alles vrij goed gaat:

„alleen Moeder hoest zoo nu en dan nog wel eens, maar 't is toch veel beter dan 't geweest is en slijt zoo zachtjes af. Vanmiddag wil ze eens een poosje naar Ebje; (Eppien van de boerderieje) daar is ze nu al in zoo langen tijd niet meer geweest.”

Meester is, wat zijn eigen gezondheid betreft, zeer content, zelfs bij „*dien zwaren mist en ijzel*” doch wat betreft bepaalde huiselijke omstandigheden op Tongeren, daar maakt hij zich meer zorgen over. Zo schrijft hij over een boerengezin „*waar ze op 't oogenblik erg in de narigheid zitten in verband met een ernstige ziekte*” en verzucht: „*wat daar het eind van zal zijn, wie zal het zeggen? De dokter had echter gezegd, hij dacht dat het nog wel weer terecht zou komen*”.

Een ander gezin, waar de vader in het jaar daarvoor overleden is en dat Tongeren zal gaan verlaten, gaat meester ook zeer aan 't hart: „*Dinsdag is er bij onze bureu 't erfhuis geweest.----- Morgen gaan allen weg. Anna is al in 't*

Eppien van de boerderieje (De Willemschoeve).

Ruwe veen ---- 't Is voor de groote kinderen een geluk dat ze in andere omgeving en onder andere leiding komen.-----."

Dat de huishouding niet meer helemaal goed marcheerde mogen we aannemen gezien zijn opmerking: „'t Was er een Laplandsche smerige troep."

Het is ook in deze zelfde winter dat er in het meestershuis, naar alle waarschijnlijkheid een varkentje geslacht is, want Wesseldijk schrijft op de late avond van 13 Februari, vermoeid maar tevreden:

„nu maar den brief te schrijven, daar het mij anders morgen te druk word. Morgenvroeg tegen half 8 zullen ze van Veenbergen de mand halen en dan aan 't station brengen, en als het dan niet hard tegenvalt, krijgt gij ze morgenavond.

Wij denken u te sturen, de u toekomende botjes, metworsten en braadworsten, de ribbetjes, dun spek, een kom met vet, een stuk hoofdkaas en een stuk balkenbrij".

Naast een deel van het „geslachte" worden ook de nodige raadgevingen mee gestuurd:

„Voor 't glad worden kunt gij over de botjes nog wel een handjevol zout strooien, spek en ribbetjes hebben zout genoeg ontvangen. We hebben de hammen van Ebje gekocht, en zouden gaarne weten of gij er een van neemt of niet; in 't laatste geval neemt Maria ze allebei. ----- Er komen er in de mand

ook nog 4 paar kousen: voor Heuvel, Derkje, Johan en Hendrik. Gaarne bericht of Johan de kousen passen”.

De centen worden maar moeizaam uit gegeven. Eerst wordt zorgvuldig gekeken; wie het meeste biedt voor het minste geld en van de dochters wordt al niet anders verwacht, dan dat ze hetzelfde doen. De goede raad van een middenstander uit Epe wordt zeer op prijs gesteld, iets bij deze zelfde middenstander kopen ... ja, dat is een heel ander verhaal.

Firma GERRITSEN VAN LEEUWEN & BEUMER

Achter de Groote Kerk, EPE

BOORDEN, MANCHETTEN

DASSEN, STRIKKEN

CORSETTEN, HANDSCHOENEN

VITRAGES, BOEZELAARS

GAREN en BAND

ENZ. ENZ.

„Immers, gij hebt nog altijd aan Grutterink en Geers meer verplichting dan wij aan Van Leeuwen en Beumer en als gij geen grooten haast hebt en er niet om verlegen zijt, dan moest ge maar met koopen wachten, tot gij 't ons later met de leege manden kunt sturen; want de wollen stoffen worden nu weer goedkoper, heeft Beumer aan Moeder verteld.

Ook het keper moest gij maar zelf koopen en dan naar hier sturen, dan wil Moeder gaarne alles voor u maken. Met het terugsturen van de manden kunt ge wachten, tot wij u ook ham en spek hebben gestuurd. Hebt ge dan nog wat anders, dat Moeder voor u doen kan, dat zoudt ge allemaal maar sturen. Nu geloof ik, dat ik met de bestellingen gedaan heb, het is dan ook mooi geweest ----- Vrijdag zijn onze nieuwe bureu gekomen en gistermorgen is de boer (Hendrik v. Gortel) bij me geweest, zijn beide oudste kinderen op school brengen.

't Lijkt wel een geschikte man. Zondagavond wilden Moeder en ik er heengaan om eens kennis te maken, doch toen kwamen Jan Voorhorst en de vrouw bij ons -----

Van namiddag is Geertje Bouwman nog een poos bij ons geweest. Ge zult zeker wel in de Eper krant gezien hebben, dat Geertje Bouman en haar broer Arend Jan beiden ondertrouwd zijn. ----- Wij hebben met groot genoegen in uw

laatsten brieven gelezen, dat Dina u nu al zo best helpt in de huidhouding; melk halen, klompen schuren, enz. enz. ----- Nu heeft Moeder de koffie klaar, en die moest nu maar eens gedronken worden, maar ik heb dan ook wel zooveel geschreven. En met de hartelijke groeten"

glijden we het voorjaar in. De brieven van maart, vertellen ons van de dagelijkse gewone dingen, die bestaan uit:

„de noodige bestellingen. Moeder heeft nog voorraad van dien fijne zwarte wol en zou nu gaarne weten, wie van u daar nu 't eerst weer kousen van nodig heeft, ik zou echter gaarne een beetje zaad hebben van die bruine pluksla; die is heel wat malscher dan de soort, die de Zoete heeft. Kunt ge me daar ook een beetje van sturen, maar zoo in een gewone enveloppe bij in de brief. Mij dunkt, dat zal wel gaan; 't hoeft niet veel te zijn".

Het voorjaar is koud en nat en meester schrijft, dat er nogal veel mensen ziek zijn in de omstreken. Ook zijn er veel sterfgevallen:

„De vorige week is Moeders mutsennaaster, Gr. Mulder gestorven, en ook een dochter van Harm v. Ommen, die in 't huis van oude Robert woont. Ze is zoo gezond en zoo dood geweest, zelfs staande gestorven, doordat ze zoo iets tegen een deur of muur was blijven leunen. In Tongeren is alles nog vrij goed ----- Tiemens en Maria zijn Zaterdagavond gekomen en vanmorgen om 9 uur weer vertrokken. Ze waren best gezond en zien er kostelijk uit en we hebben dan ook gisteren met dat buiige weer den ganschen dag plezierig bij mekaar bij de kachel zitten praten; of neen, niet den ganschen dag: ik ben gistervoormiddag nog een uurtje met T. naar Van Bremen geweest".

Boerderij (met „de olde Bärghuus") waar in 1908 Van Bremen woonde.

De Paasdagen komen in zicht en het Borculose gezin is voornemens naar Tongeren te komen.

Meester en zijn vrouw vinden het heerlijk, om de (klein)kinderen over de vloer te krijgen, maar het vraagt wel enig regeltalent, temeer daar de beide oudste kinderen Heuvel al eerder naar Tongeren zullen komen. Dat Wesseldijk dat talent in huis heeft, mag blijken uit de volgende brief:

„We vinden het uitstekend perfect aardig, dat Johan en Dina Goede Vrijdag alree vooruit komen. Maar nu de vraag: Kunnen en durven ze de heele reis alleen maken?

Zoo ja, dan kom ik hen niet halen, ik heb nu in Apeldoorn niets te doen, zou mij per rijtuig naar Epe moeten laten halen en terug brengen, en als dat nu niet noodig is, vind ik het jammer van 't geld, en koop daarvoor de kinderen liever wat goeds en nuttigs. Verder: kunnen ze van Epe naar Tongeren loopen, of moeten ze door Hartog gebracht worden?

In 't laatste geval zal ik Hartog een briefje schrijven of moet gij hem een briefkaart sturen.

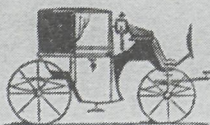
In 't eerste geval moet gij ons schrijven, welke weg ze nemen, dan zal Moeder of ik (of beiden) hen een eind tegemoet kuieren.

Over dit een en ander verwachten wij nu, althans niet later dan Donderdag, nadere berichten, dan kunnen we daarnaar onze maatregelen nemen. Tiemens en Maria denken Paschen ook hier te komen, zoodat dan „t heele komplotje” bijeen zal zijn. Goed, dat onze kippen 't best maken en wij u dus allen aan de paascheieren kunnen zetten.”

STALHOUDERIJ

P. C. HARTOG

EPE

TEGENOVER DE PROT. KERK.

En brengt u mij vandaag de dag eens een paar grootouders wiens zorgen zoveel verder gaan dan het bekende: „hoe mien kiend's kiender an de klumpies zult komen”, want de brief heeft nog de nodige bestellingen in petto.

„Moeder zou gaarne, dat ge een oude onderbroek van Heuvel meestuurt, die ze uit mekaar kan tornen, om daarnaar 't model van Johans onderbroeken te maken; ('t nieuwe goed daarvoor stuurt ge nu toch zeker ook), dan kan er hier eerst eens een aangepast worden.

Van Heuvel ligt hier nog een nieuwe onderbroek, en ook nog een paar oude kousen van Dina, die Hendrik zeker nog wel daags aan kan hebben ----- dan horen we van Johan en Dina wel nader, hoe gij 's Zondags de reis wilt maken, en of ik voor U ook een rijtuig moet bestellen ----- Eindelijk nog iets zoo van 't een en ander. We hebben Arend sedert Maandagmorgen aan 't werk. Vanavond krijgen we de aardappels er in . ----

„Ziezoo, nu maak ik er een eind aan, 't is bijna half 2”.

De Heuvelkinderen komen goed aan, doch of de communicatie wel helemaal naar wens verlopen is, kunnen we ons afvragen. Dit ontmoedigt meester echter geenszins, want de andere dag gaat er een schrijven naar de ouders:

„Omdat we niet zeker wisten, of de kinderen om 3 uur of om 6 uur zouden komen, kuierden we gisteren middag samen naar den Koekenberg tot aan den grintweg; toen ze niet kwamen, gingen we even naar Tiemen Sprokholt en toen weer naar huis. Tegen ruim 6 uur ging ik toen naar de Zoete, waar al heel gauw 't rijtuig aankwam met wel Dina, maar niet Johan er in; die was al per fiets vooruit gegaan. Ik was nog niet eens lang weg geweest, of hij was al bij Grootmoeder gekomen en kwam mij en Dientje al tegemoet.

De kinderen zijn best te spreken en hebben vannacht goed geslapen, Johan bij mij en Dina bij Grootmoeder; dat was hun best naar 't zin. Nu zijn we vandaag Maria ook te wachten, maar we weten niet met welken trein, en zullen dus maar afwachten. ----

Nu zal ik vanavond een briefje naar Hartog sturen, dat die U morgen om half 3 aan 't station oppikt en hier brengt. Of oom Tiemens dan ook met dezelfde trein van Apeldoorn komt, weet ik niet stellig; gij moet in alle geval maar niet op hem wachten; komt hij mee, dan moet hij maar zorgen vroeg genoeg te zijn. Nu tot morgen dan en we hopen U allen gezond en wel te ontmoeten”.

Ter verduidelijking voor die enkele onder u, die – gelijk ik gedaan heb – zich wellicht afvragen hoe hard de posterijen in die tijd werken moesten, om een brief zo snel ter plekke te krijgen.

Mijn zeer deskundige oom Bertus (van den Bremen) hielp mij uit de droom en vertelde, dat de post in die tijd twee keer per dag bezorgd werd. De postboden brachten en haalden per postkar geregeld post naar en van het station, waar

„Den grintweg” ter hoogte van West-Raven.

deze dan per posttrein naar de plaats der bestemming vervoerd werd. En bij deze ontboezeming zal ik het nu laten. Het jaar is nog niet rond, waar ik maar mee zeggen wil:

Wordt vervolgd.

Lijda van den Bremen - Jonker.

Boekaankondiging: „Oude namen op de Noord-Veluwe”

Medio november zal naar verwachting met bovenstaande titel het volgende werk van Dr. Otten verschijnen. Het betreft een boek waarin een samenvatting over oude namen in het gebied Elburg - Epe wordt gegeven. Een greep uit de inhoud: „Bergen en dellen”, „Vossen in het Vossenbroek”, „Van den Esschert en Van den Vlekkert” en „Norel en Soerel”. Zoals wij gewend zijn van de auteur zal hij op informatieve wijze de materie behandelen. Het boek wordt rijkelijk geïllustreerd met circa 40 illustraties en kost slechts f 14,95 (exclusief verzendkosten). De vereniging heeft ingeschreven voor 500 exemplaren en zal u t.z.t. informeren over de mogelijkheden het boek aan te schaffen.

Mond- en klauwzeer in 1911

Eén van de grotere mond- en klauwzeer epidemieën uit het verleden voltrok zich in het jaar 1911. Toen was de Noord-Veluwe in tegenstelling tot nu als een van de laatste streken aan de beurt om besmet te raken. Hierdoor kon men van te voren op de hoogte zijn van de besmettelijkheid van de ziekte en van eventueel te nemen maatregelen, niet dat dit veel uitmaakte overigens. Onze streekgenoten werden destijds onder andere goed geïnformeerd door de „Eper Courant” die op 12 april met een groot artikel kwam, overgenomen uit de Telegraaf. De ziekte had zich op dat moment al op allerlei plekken in het land voorgedaan behalve in onze streek.

„Ofschoon alle mogelijke pogingen worden aangewend om 't mond- en klauwzeer in zijn voortgang te stuiten, breekt deze ziekte toch dan hier, dan daar uit, soms in veestallen op zeer verren afstand van een besmette streek, en niettegenstaande afmaken, afzonderen of bewaken van een besmetten kring. De smetstof een bacterie, schijnt op allerlei wijzen te kunnen worden overgebracht”. De krant gaf vervolgens allerlei belangrijke informatie en adviezen. Zelfs dieren die ogenschijnlijk niet ziek waren, konden besmetting overdragen. Alles moest men ontsmetten. Personen, voorwerpen en vervoermiddelen, spoorwagens, stoomboten enz., moesten worden schoongemaakt en dit was niet altijd mogelijk, terwijl bij 't gemakkelijk verkeer, dus het vele transport (ook toen al!) de smetstof zich snel van de ene streek naar een andere kon verplaatsen, wat dan ook duidelijk bleek uit de vele „sporadische” gevallen.

Vervolgens ging de krant over tot een historisch overzicht. De ziekte kwam voor het eerst voor in het einde van de 17de eeuw in Duitsland en Oostenrijk, in 1731 en 1732 in Duitsland, Zwitserland en Frankrijk, en ook in 1761-1763. In Italië in het laatst van de 18de eeuw. Omstreeks 1839 in Engeland. Aldaar werden in 1871 meer dan 690.000 dieren ziek en stierven er 7.900 of werden afgemaakt, in Frankrijk 700.000 waarvan tien procent stierf of werd afgemaakt. De ziekte heerste in Nederland in 1894 op bijna 15.500 bedrijven, in 1897 zelfs op meer dan 42.500 en in 1907 teisterde tongblaar opnieuw de veestapels van bijna 18.000 bedrijven. Maar ook in de tussenliggende jaren was het land vrijwel geen enkele keer vrij geweest van MKZ. De meeste keren ging de ziekte vooral rond in veerrijke provincies als Noord- en Zuid-Holland en Friesland. Zoals gewoonlijk was er eerst sprake van enkele, verspreide gevallen, waarna de ziekte zich op sommige plaatsen uitbreidde om daarna vrijwel elk bedrijf te treffen. Vervolgens werden dan ook de ziekte-vrije delen van ons land besmet vanuit die meest veerrijke delen. In 1907 leed Nederland f 20 à 25 miljoen schade. De „Eper Courant” beschreef de verschijnselen van de ziekte nauwkeurig. „Over de beste middelen om deze ziekte te bestrijden is reeds een en ander medegedeeld. Wordt afmaken niet altijd als regel gesteld, dan is toch strenge afsluiting der besmette bedrijven en erven noodig. De ziekte heeft zich

op verschillende plaatsen van ons land uitgebreid en al schijnt dit vreemd, daar toch reeds alle noodige maatregelen genomen waren om verspreiding te voorkomen, zoo kan men over 't algemeen zeker zijn dat bij opsporing van de wegen, waarlangs de ziekte zich verspreid heeft, zal blijken dat dit geschied is door menschen, wier beroep hen in aanraking bracht met dieren die besmet waren". De regering zat echter niet stil en trachtte – zo zou blijken vergeefs – door strenge afsluiting en strenge bepalingen de ziekte zoveel mogelijk te beperken.

De maatregelen die de overheid in die tijd kon opleggen kwamen in het kort hierop neer. De zieke en de verdachte dieren moesten van de overige afgezonderd worden gehouden. (Door omstandigheden gedwongen kon de burgemeester hierop ontheffing verlenen). In bijzondere gevallen, kon afmaking van zieke of verdachte dieren worden bevolen. Eigenaars van zieke of verdachte dieren mochten deze na aangifte bij de burgemeester slachten onder bepaalde hygiënische voorzorgsmaatregelen. De stal moest na het laatste ziektegeval worden ontsmet. Hierna mochten er vijftien dagen geen nieuwe dieren in de ontsmette stal of in de weide waar ziek vee had gestaan komen. De minister kon kringen aanwijzen waaruit en waarnaartoe het vervoer van evenhoevigen verboden werd. De gemeenten op de Noord-Veluwe hebben een aantal maanden in de eerste helft van 1911 daadwerkelijk tot zo'n kring behoord. Boeren konden worden gedwongen vee in de stal te zetten of te houden. Gestorven vee moest worden verbrand of begraven of op andere wijze onschadelijk gemaakt. De minister kon gemeenten aanwijzen waar geen veemarkt etc. mocht worden gehouden. Bij alles speelden de districts-veeartsen een grote rol. Een week na de eerste uitbraak in Epe publiceerde de burgemeester van die gemeente alle maatregelen nog eens uitgebreid in de „Eper Courant“.

Het mond- en klauwzeer had zich in ons land in de jaren 1909 en 1910 slechts op een beperkt aantal plaatsen voorgedaan. Maar in het laatste jaar openbaarde de ziekte zich op grotere schaal in veel plaatsen in het oosten van Duitsland. Het werd niet denkbeeldig geacht dat de besmetting zich over grotere delen van dat buurland zou verspreiden. Aldus dook de ziekte eind 1910, begin 1911 op in een aantal aan Nederland grenzende Duitse gebieden. Spoedig daarna overschreed het MKZ op verschillende plaatsen de Duits-Nederlandse grens.

De eerste gevallen werden geconstateerd in begin februari – in Zuid-Limburg – en al op 5 februari kwam er daar een verbod op het houden van markten, openbare verkopen, tentoonstellingen en vergelijkbare evenementen met herkauwende dieren en varkens. Op 16 februari werd dit verbod voor heel Limburg van kracht en op 20 februari werd de uitvoer van dergelijk vee naar de overige delen van Nederland verboden. Inmiddels was de ziekte in een

streek rond Aken zeer verbreid geraakt. Toch verspreidde de ziekte zich over heel Limburg.

Intussen dook de ziekte op in Drenthe, Groningen, Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Holland. In Drenthe was al op 11 februari MKZ geconstateerd bij een kleine veehouder in Emmen. Het vermoeden bestond dat de ziekte was overgebracht vanuit het aangrenzende Oldenburgse. In de provincie Gelderland (in het gehucht Lengel bij Bergh) en in Noord-Brabant (in Vierlingsbeek) werd de ziekte op respectievelijk 17 en 18 februari geconstateerd. Noord-Holland kwam op 22 februari aan de beurt.

In Noord-Holland werd begin maart een nieuw geval gesignaleerd. En na een dag of vijf brak de ziekte hier nu ook op andere plaatsen uit. Duidelijk was ook dat de besmetting in deze provincie een groot risico voor de overige delen van het land inhield. Om die reden werd op 30 maart dan ook een provinciaal uitvoerverbod van kracht, dat de dag daarop ook in werking trad voor de Utrechtse en Zuid-Hollandse grensgemeenten. In de eerstgenoemde provincie was de ziekte overigens ook al op 23 maart geconstateerd.

Op 1 april was de situatie zo dat in Noord-Holland 46 gevallen van mond- en klauwzeer waren, in Limburg 17, in Gelderland 8, in Utrecht 2 en in Zeeland 1. Vervolgens werden in de loop van de maand een aantal provincies weer vrij, maar was de ziekte wel opgedoken in Zuid-Holland met 12 gevallen. De vrees dat het uit de hand zou lopen was terecht: de geest was uit de fles.

Juist in die tijd – het voorjaar brak aan – was de drang van de veehouders om het vee naar buiten te brengen natuurlijk groot. Vele gezonde koppels werden naar de weides gebracht en deden daar de ziekte op. Pogingen om de uitbreiding langs die weg tegen te gaan door het zieke en verdachte vee op te stallen, stuitte op toenemend verzet van de boeren, en waar in die zin werd meegewerkt gebeurde dat vaak langzaam. In de besmette gebieden kostte de bewaking van de besmette bedrijven door gebrek aan mankracht bij de politie dan ook steeds meer moeite. Het opstalgebod, werd vanaf midden-mei in Noord- en Zuid-Holland en in Utrecht dan ook niet meer toegepast. In de maanden april en mei greep de ziekte steeds sneller om zich heen, „voortgedragen door water, wind en vogels”. De ziekte verspreidde zich razend snel vanuit Noord-Holland over het gehele land. En spoedig laaide de ziekte ook in Groningen en Drenthe (opnieuw) op, waarbij de rapporteurs een oorzakelijk verband vermoedden tussen deze nieuwe gevallen en de vogeltrek (met name van Kieviten).

Zolang de ziekte niet in onze streek was geconstateerd, mochten geen evenhoevigen de Noord-Veluwe worden binnengebracht. Het gebied was door de minister als gesloten kring aangewezen. Als gevolg daarvan deed zich een incident voor. Op 1 juni had veldwachter Leenhouts in Vaassen J. Eikendal uit Beekbergen aangehouden met paard en wagen met twintig biggen die hij

tegen het verbod van de minister invoerde. De burgemeester van Epe ging er heen en overlegde telegrafisch met de districtsveearts in Utrecht. Paard en wagen werden teruggegeven. De biggen waren ingevolge de wet verbeurd verklaard, maar mochten ook worden teruggegeven als ze gezond bleken te zijn na betaling van de taxatiewaarde. Daartoe kwam veearts B. van Goor keuren. Ze waren gezond en werden getaxeerd. Over de waarde ontstond echter meningsverschil dat later voor de rechter is uitgevochten. In het vervolg vroeg Eikendal keurig verlof voor de invoer van biggen. De burgemeester van Apeldoorn moest dan verklaren dat de varkens, „*waarvan het signalement nauwkeurig wordt vermeld*”, drie weken in zijn gemeente hadden verbleven en er in zijn gemeente geen MKZ heerste, een veearts moest verklaren dat de varkens van een gezonde veestapel afkomstig zijn en drie weken na invoer bleven de biggen verdacht en moesten dus afgezonderd worden gehouden. Als ze voor de slacht bestemd zijn moet die slacht binnen drie dagen plaatsvinden. Kortom, de maatregelen waren best zorgvuldig. Vet werd echter wel vaak geïmporteerd, zelfs uit België. De burgemeester van Epe werd op 8 juli ook hiermee voorzichtig: „*Met het oog op het ook in België heerschend mond- en klauwzeer meen ik tevens bescheiden onder uwe aandacht te mogen brengen, dat het wenschlijk is elke zending vergezeld te doen gaan van eene ambtelijke verklaring waaruit blijkt, dat het mond en klauwzeer gedurende minstens drie weken op de plaatsen van herkomst niet werd geconstateerd*”. Gegeven deze voorzichtigheid, wekt het bevreemding, dat in Vaassen en Epe vrijwel elke week nog biggen op de markt te koop waren. Midden juli werd de tienjaarlijkse landbouwtentoonstelling in Nijbroek wegens het heersen van mond- en klauwzeer uitgesteld tot volgend jaar en weer een week later gelastte Heerde de veemarkt af. Binnen enkele weken zou blijken dat deze maatregelen niet hebben mogen baten en alle bijeenkomsten waar veel mensen en dieren bijeenkwamen, weer gewoon doorgang vonden.

Intussen drong via de krant het bericht door dat midden juli in Friesland in 28 van de 43 gemeenten zich mond- en klauwzeer voordeed. Zieke dieren werden afgezonderd gehouden. Het mocht wel in de wei, als die niet grensde aan de weg en in de weiden er om heen geen evenhoevigen waren. Verder was het motto: afzonderen en zo mogelijk stallen. In de maand juli werden over het gehele land in totaal 12.200 gevallen geregistreerd.

Oldebroek en Hattem

De eerste meldingen van MKZ in de regio kwamen uit Oldebroek: op 5 juli werd aldaar het eerste en op 10 juli een volgend geval geconstateerd. Al snel was het aangrenzende Hattem aan de beurt. Op 16 juli zond de burgemeester van Hattem een telegram aan de districtsveearts te Utrecht, dat er een verdacht geval van mond- en klauwzeer was bij vee in de wei onder Oldebroek, op de grens met Hattem, waarvan de stal onder Hattem lag. De eigenaar was Van Barneveld onder Hattem. Op 17 juli volgde het bericht dat bij een rund van J.

van Barneveld mond- en klauwzeer was vastgesteld. Twee dagen later stuurde Hattems burgemeester aan de aangrenzende gemeenten een bericht dat in zijn gemeente mond- en klauwzeer was vastgesteld.

Op 3 augustus werd het vermoeden uitgesproken dat ook op de Hoenwaard mond- en klauwzeer was uitgebroken. Dit kon op zich een ramp betekenen, omdat er op deze gemeenschappelijke weide honderden koeien van tientallen eigenaren door elkaar liepen die dagelijks tweemaal door al die eigenaren werden gemolken, die ook nog eens opeengepakt binnen de stadsmuren woonden. De melk mocht wel naar de zuivelfabrieken mits de bussen steeds goed gereinigd werden. De plaatsvervangend districtsveearts gaf dezelfde dag nog advies over hoe te handelen op de Hoenwaard. Een dag later adviseerde hij over boeren die zich niet willen reinigen. De andere gemeenschappelijke weide van Hattem, het Algemene Veen, waar slechts dertien stuks vee van negen eigenaren liep, bleef evenmin gevrijwaard van de ziekte. De burgemeester van Hattem vroeg de plaatsvervangend veearts of er bezwaar bestond tegen vervoer van varkens naar Winterswijk naar de exportslachterij. Voorlopig mocht dat nog, maar alleen van niet verdachte gevallen. Direct werd ook gevraagd of S. van Gelderen uit de stadskern naar Oss varkens mocht vervoeren. Die toestemming werd ook verleend, mits direct naar de plaats van bestemming.

De kermis zoals altijd rond Maria Hemelvaart, 15 augustus, ging in Hattem gewoon door en verliep tamelijk rustig. Er was een steekpartij en een man kreeg een verbaal wegens openbare dronkenschap en een ander maakte een verkeersovertreding. Vanuit Christelijke hoek werd er op maandag 14 augustus wel een anti-kermismeeting georganiseerd op landgoed Beek en Berg van baron van Wassenaer, maar dat had niets te maken met het MKZ. Het vee van J. van Barneveld werd op 5 augustus al hersteld verklaard en de stal ontsmet. Voorzorgsmaatregelen rond zijn stal werden opgeheven. De minister stelde de speciale maatregelen voor de gemeenten Hattem, Oldebroek en Heerde buiten werking, waarschijnlijk omdat ze zinloos waren geworden. Op 27 september kwam de melding dat het melkvee op de Hoenwaard hersteld was en de maatregelen werden opgeheven. Op 10 oktober meldde de districtsveearts dat alle voor 15 september gemelde gevallen als genezen beschouwd mochten worden en op 20 oktober de gevallen die voor 1 oktober waren gemeld. Per 3 november stelde de districtsveearts vast dat het MKZ was geweken in de gemeente Hattem.

Epe

De burgemeester van Epe had op 26 juli 1911 „de eer” de hem omringende burgemeesters te berichten, dat op 25 juli 1911 een geval was geconstateerd van de besmettelijke veeziekte genaamd: mond- en klauwzeer. Vier dagen later deed een ziektegeval zich voor bij twee biggen en een pink van G. van

Egteren aan de Tongerenseweg. Tot en met 2 september meldde de burgemeester van Epe 26 gevallen. De eerste gevallen in Oene waren eind juli en begin augustus bij H.J. Dijkhof en B. Stokkink. Alleen van de veestapel van Dijkhof lezen we dat het rundvee werd afgemaakt. De ziekte was daar waarschijnlijk op dezelfde manier overgebracht als bij Van Egteren onder Epe, namelijk door de aankoop van biggen. Het is mede hierom verbazingwekkend, dat we in de krant kunnen lezen, dat er op de weekmarkten van Epe en Vaassen in de voorafgaande weken voortdurend biggen aangevoerd zijn geweest. Vanaf 9 september gaf de burgemeester van Epe de nieuwe gevallen nauwkeurig op met naam en aantallen dieren die tot het bedrijf hoorden. Tot midden december waren dat meer dan 80 gevallen. Zie voor deze opgaven de betreffende tabel.

Met ingang van 29 juli werd door de Minister van Landbouw de wet van 4 mei ingetrokken waarbij verboden werd het vervoeren van evenhoevigen uit het rijk naar een kring omvattende o.a. de Gelderse gemeenten op de Noord-Veluwe. Deze intrekking is gedaan omdat de ziekte hier nu toch was uitgebroken en afgrendeling tegen invoer van buiten geen zin meer had. Ook ging men vanaf nu gemakkelijker om met bijeenkomsten waar veel mensen en zelfs vee bij elkaar kwamen. Zoals we reeds zagen ging bijvoorbeeld de kermis in Hattem gewoon door en was er op 2 augustus concours hippique in Zwolle. In Voorst ging op 9 augustus een veulenkeuring gewoon door. Er werden er 27 stuks aangevoerd.

Heerde en Wijhe, verder verloop

De burgemeester van Heerde meldde op 8 augustus dat er ook daar zich mond- en klauwzeer voordeed en wel bij vee van A. Rakhorst. Een paar dagen later was de ziekte ook geconstateerd bij J. Bijsterbosch. Verdere gedetailleerde vermeldingen kunnen we in het gemeentearchief niet vinden, maar wel in de „Eper Courant”. Zie de betreffende tabel. Als die informatie volledig is, dan is Heerde met tien gevallen er genadig van af gekomen.

In Wijhe deed het eerste geval zich op 12 augustus voor bij vijf runderen van E. Logtenberg in de buurtschap Wijnvoorden. Uiteindelijk zou Wijhe de zwaarst getroffen gemeente in onze omgeving worden. In september deden zich daar 145 gevallen voor. Olst had in die maand 32 gevallen. Het eerste geval in de gemeente Apeldoorn was op 15 augustus in Beemte. Een dag later meldde Wilp dat daar de ziekte beperkt was gebleven tot vier boerderijen en nagenoeg geweken was.

Op 17 augustus vervoerde de 57-jarige landbouwer J.S. te Olst een aan MKZ lijdend rund van Heino naar Olst. Daarvoor heeft hij zich later voor de kantonrechter moeten verantwoorden. De eis was een boete van tien gulden,

een schijntje vergeleken met de maximumstraf van een jaar hechtenis of 500 gulden boete die er op stond.

Landelijk bleken er in augustus bijna 15.600 nieuwe gevallen te zijn, waarbij de ziekte zich inmiddels meer en meer naar Friesland en de oostelijke provincies had verplaatst. In Holland en Utrecht leek ze nu uitgewoed. In september openbaarden zich over het gehele land nog bijna 13.400 nieuwe gevallen, nu vooral in het noorden en oosten. Vanaf begin oktober namen de aantallen nieuwe gevallen af; in december werden er nog 300 genoteerd.

Rond 31 augustus dacht niemand er meer aan om de koninginfeesten af te gelasten. Alle dorpen vierden volop feest. Een week eerder was er een grote paardenkeuring geweest op De Worp bij Deventer. Vanaf 6 september hoefde van de minister in de gemeenten op de Noord -Veluwe bij de afzonderlijke bedrijven die getroffen werden geen enkele bijzondere maatregel meer te worden genomen. Volgens de „Eper Courant” was het motief hierachter, dat door de grote uitbreiding der ziekte, waardoor nagenoeg elk land en elke stal besmet was verklaard, het geen zin meer had de beperkende bepalingen te handhaven. Het is duidelijk, dat men in onze streek nu alle voorzorg liet varen. Zo kwam er begin oktober uit Voorst het bericht dat de ziekte weliswaar goedaardig verliep, maar dat het aantal zieke dieren toch elke dag toenam. Er waren daar inmiddels 29 gevallen. De gemeente was echter wel voor de in- en uitvoer opengesteld, zodat ook in Voorst „t systeem van doorzielen wordt toegepast”. Evenementen waar grote aantallen mensen bij elkaar kwamen werden niet meer afgeblazen. Op dezelfde dag, 12 september, dat de eerste melding van een MKZ geval uit Nijbroek kwam, was er in Olst een keuringsdag van jong roodbont IJsselvee. De aanvoer was minder dan vorige jaren, vermoedelijk, zo zei men, door de droogte en MKZ. De najaarsveemarkt van Epe, die op 28 september werd gehouden, leverde slechts de opkomst van veertien dieren op. Ook dit werd geweten aan het MKZ. Kort voor 11 oktober was er in Vaassen kermis en van dinsdag 17 tot vrijdag 20 oktober werd de Oener Kermis gehouden. Op het Koefeest aldaar werd het recordaantal van 259 dieren aangevoerd. Wel moest er een verklaring bij de dieren zijn, dat het vee de laatste vier weken niet in plaatsen was geweest waar **cholera** heerste! Ook Heerde hield 20 oktober jaarmarkt, waar 178 koeien en 50 schapen werden aangevoerd. Er werden goede prijzen gemaakt bij een goede omzet. De handel was levendig. Op de tweede najaarsveemarkt op 2 november in Wijhe werden 264 runderen aangevoerd.

De eerste november kregen de 65 veehouders in Twello bij wie de ziekte zich voordeed toestemming om hun vee onder politietoezicht naar de stallen te brengen.

Na 11 september kennen we geen nieuwe MKZ meldingen meer in de gemeente Heerde. Op 3 november was de ziekte uit Hattem geweken. Op die

dag had J.W. van Vreden, zich per rijwiel naar zijn werk begevend, op de Veesserdijk door het uitwijken voor daar lopende koeien het ongeluk van zijn fiets te vallen. Hij kreeg een gebroken sleutelbeen en wonden aan het hoofd. In Veessen was het de gewoonte dat met koeien van verschillende eigenaren de grasbermen die als gemeenschappelijk bezit werden beschouwd, werden afgegraasd. Of deze voor MKZ risicovolle activiteit hier de oorzaak was, of dat er een koppel koeien gewoon werd verplaatst, is niet duidelijk. Op 25 november was de ziekte nagenoeg uit Wijhe geweken. Nieuwe gevallen deden zich niet meer voor. In Epe werden de laatste gevallen nog midden december gemeld.

Uiteindelijk werden er over het gehele land in het jaar 1911 ongeveer 71.000 bedrijven (een derde van het totaal) met MKZ besmet en zijn in 205 gevallen de veestapel onteigend en opgeruimd. Het ging in totaal om 2.568 stuks rundvee, 1.839 varkens, 526 schapen en 45 geiten. Achteraf bleek dat de ziekte het sterkst om zich heen had gegrepen in Noord- en Zuid-Holland, in Friesland en in Utrecht. In beide eerstgenoemde provincies werd meer dan 90 procent van de rundveehouderijbedrijven door de ziekte aangetast, in Friesland en Utrecht 71 en 68 procent. Opmerkelijk daarbij was dat die ziekte, die hoogstwaarschijnlijk vanuit Duitsland was ingevoerd, zich niet van oost naar west verspreidde, maar juist in tegengestelde richting, als een olievlek vanuit het Hollands-Utrechtse weidegebied over de rest van het land. Uiteindelijk doofde de besmetting pas in de laatste maand van het jaar uit in het noordoosten van het land.

De ziekte zoals die zich in 1911 manifesteerde, had een zeer kwaadaardig karakter en eiste vooral onder kalveren veel slachtoffers. In de meeste gevallen herstelden de besmette dieren zich weer, maar ze hielden er vaak blijvend letsel aan over en waren daarom minder waard. Bovendien daalde de melkgift sterk of raakten sommigen dieren zelfs geheel uit de melk. Tijdens de gehele epidemie in het jaar 1911 stierven aan de ziekte 10.986 runderen, waaronder 6.200 kalveren, 312 schapen en geiten en 6.450 varkens. Dat alles op een veestapel die bij de in het voorgaande jaar gehouden veetelling 2,03 miljoen runderen omvatte.

Dat er zoveel slachtoffers waren, moet ook worden toegeschreven aan de bijzondere omstandigheden. De omvang van de schade werd vergroot door een gebrek aan voeder. De oogst aan voedergewassen was in 1911 door de grote droogte en hitte zeer slecht uitgevallen. Ook was er daardoor een gebrek aan goed drinkwater. Hoe droog het was bleek ook in onze streek. In de tweede helft van augustus werd er bijvoorbeeld gebaggerd in de IJssel. De vaardiepte kon dusdoende ter hoogte van Veessen op niet meer dan 1,50 meter worden gebracht en men hoopte dat het water niet nog verder zou zakken. In Nijbroek werd de kurkdroge en keiharde bedding van de Wetering als fietspad gebruikt! Men was in dat dorp mede daarom blij de landbouwtentoonstelling tot het volgend jaar te hebben uitgesteld. Niet alleen het MKZ, maar ook de grote

droogte zou roet in het eten hebben gegooid. Voor 1911 gold dus in ieder geval niet hetgeen nu wel wordt gezegd, dat warmte en ultraviolet licht het MKZ kan tegengaan.

Net zoals in voorgaande jaren werd in den lande het afmaken van besmette of verdachte dieren overgelaten aan het inzicht en oordeel van de district-veeartsen. Voor het overige had men alleen het opstalgebod als wapen. Maar in 1911 was wel duidelijk geworden dat het betrekkelijk milde middel van het opstalgebod niet had gewerkt. En met het toenemend aantal besmettingen nam het verzet van de veehouders tegen het middel toe.

Van verschillende kanten werd dan ook het afslachten van besmette en verdachte dieren bepleit, mocht de ziekte zich weer voordoen. Een dergelijk „stamping out“-systeem werd in de periode 1912-18 wel toegepast. Maar door het drukke veeverkeer het hele land door en doordat grote delen van ons land 's zomers één grote weide vormden, was dit systeem geen succes. Het werd in 1918 gestaakt. In de jaren erna kreeg de ziekte in ons land een min of meer blijvend karakter.

Dat MKZ zich in 1911 al zo kon verspreiden, illustreert, dat ook toen al, toen er nog niet zo intensief vee werd gehouden als nu, een grote epidemie zich over het hele land kon uitstrekken. Pas in december van dat jaar was de ziekte eindelijk uitgewoed. Onze regio behoorde toen niet tot de eerste, integendeel tot de laatste, in ons land die er mee werd geconfronteerd. Dat er destijds veel minder hoge aantallen vee werd gehouden, heeft het verspreiden van de ziekte dus niet gestuit.

Eind november berichtte de „Eper Courant“ dat een Berlijnse bacterioloog, de heer Dr Siegel de bacil van MKZ had ontdekt en een middel voor inenting had bereid. Siegel noemde het middel cyrorrhyses en verwachtte ervan een grote omwenteling in de bestrijding van MKZ, maar het zou nog jaren duren vooraleer enten daadwerkelijk kon worden toegepast.

Na 1911

Sinds 1911 deed MKZ zich nog geregeld in Nederland op kleinere en grotere schaal voor. Zo raakten dertien jaar later, in 1924, opnieuw ruim 88.400 stallen besmet en werden in 1937 en 1938 maar liefst 94.500 en 112.900 bedrijven getroffen door de ziekte. In totaal werden in ons land in de jaren 1937-1939 265.000 gevallen gemeld. De ziekte breidde zich in die jaren over grote delen van Europa uit. In Frankrijk en Duitsland bijvoorbeeld raakten in die jaren respectievelijk 379.000 en 704.000 bedrijven besmet.

Enten op ruimere schaal met een langer durende immuniteit werd eerst rond 1940 goed mogelijk. Toen pas werd een geschikte entstof geïntroduceerd die de dieren een ongeveer negen maanden durende immuniteit kon geven. Zodoende kon er in de jaren na de oorlog op wat ruimere schaal met preventieve entingen begonnen worden. Een probleem was dat entstof nog steeds beperkt beschikbaar was.

Dit verbeterde toen in het begin van de jaren vijftig een methode ontwikkeld werd die het mogelijk maakte entstoffen op grotere schaal te bereiden. Meer en meer gingen veehouders er toen toe over hun veestapels, geheel vrijwillig, in het voorjaar te laten vaccineren, zodat in 1951 al 50 procent van het rundvee tegen MKZ geënt werd. Vanaf 1 februari 1953 werden preventieve entingen indirect verplicht door vervoer van alle niet geënte dieren te verbieden. Door het algemeen en systematisch toepassen van vaccinatie vanaf 1954 in combinatie met het afmaken van de dieren op besmette bedrijven slaagde men erin een vroeger voor de veehouderij zo ruïneuze ziekte in een periode van vijftien jaar geheel te overwinnen. In 1990 meende men dan ook met vaccineren te kunnen stoppen, hetgeen vanaf 1992 gebeurde.

G. Kouwenhoven.

Bronnen

(Koninklijk Besluit van 1896 betreffende besmettelijke veeziekten, Staatsblad 104).

Jan Bieleman. Mond- en klauwzeer van alle tijden. In Trouw 7 april 2001.

Indikateur van correspondentie van Hattem en Heerde.

Uitgaande brievenboeken.

Ingekomen correspondentie.

Nieuws en advertentieblad voor Epe en omgeving.

Tabel met de opgaven van de burgemeester van Epe vanaf 9 september tot de laatste melding midden december. Daarna was de ziekte blijkbaar uitgewoed.

datum	naam	beroep	woonpl	runderen	geiten	
				varkens	schapen	
09/09	H.J. te Lintel	landbouwer	Oene	6		
09/09	T. van Koldenhoven	landbouwer	Oene	7		
09/09	Aart Hassink	landbouwer	Welsum	9		
09/09	J.W. Kloezeman	landbouwer	Emst	3		
09/09	M. Hoogeboom	landbouwer	Vaassen	6	2	
11/09	H. Kieskamp	landbouwer	Oene	7	3	
11/09	G. W. Visch	landbouwer	Vaassen	6	8	1
14/09	A. Overbosch	landbouwer	Epe	5		
14/09	W. Hassink	landbouwer	Welsum	15	19	3
14/09	E. Beumer	landbouwer	Welsum	4		
14/09	H. Maten	landbouwer	Veessen	13		
14/09	G.L. Brendeke	landbouwer	Oene	7	12	1
15/09	J.H. Dijkman	landbouwer	Vaassen	5	5	
15/09	A. van Koldenhove	landbouwer	Oene	10	17	1
18/09	G. Nooteboom	klompenmaker	Oene	3	4	2
18/09	Jan Voorhorst	landbouwer	Welsum	10		
20/09	J.D. Stormink?	landbouwer	Oene	25	23	
20/09	Joh. Koetsier	landbouwer	Oene	14	17	3
20/09	A.J. Marskamp	landbouwer	Heerde	4		

datum	naam	beroep	woonpl	runderen		geiten	
						varkens	schapen
20/09	J. Fuit	landbouwer	Welsum	7	16		2
20/09	L. Bomhof	landbouwer	Oene	2			
20/09	W.J. Broekman	landbouwer	Oene	3	3	1	
20/09	A.J. Riphagen	landbouwer	Oene	2			
22/09	H. Zonnenberg	landbouwer	Oene	6			1
22/09	G. Logtenberg	landbouwer	Oene	4	9		
22/09	R. Koetsier	landbouwer	Oene	3			
22/09	R. Hassink	landbouwer	Oene	17			
23/09	G. Geerlings	landbouwer	Vaassen	3			
23/09	M. van Essen	landbouwer	Nijbroek	3			
23/09	Jac. Logtenberg	landbouwer	Oene	6			
23/09	J.C. Riphagen	landbouwer	Oene	6			
23/09	B. Karrenbeld	landbouwer	Oene	1	6	1	
23/09	L. van Westerveld	landbouwer	Tongeren	18	17		2
25/09	wed J.H. Roseboom	landbouwster	Epe	11	10		
25/09	G. Kluin	landbouwer	Welsum	5			
26/09	F.E.J. Hagen	landbouwer	Epe	12	13		
30/09	E.A. Riphagen	landbouwer	Epe	6			6
30/09	H.J. Struikenkamp	landbouwer	Epe	34	7		
30/09	gebr. Van Koldenhoven	landbouwers	Oene	6			
30/09	G.A. Berkhoff	timmerman	Oene	3	2	1	
30/09	B. van Essen	landbouwer	Epe	4	6	2	
30/09	H. van Beek	landbouwer	Epe	9	5		
30/09	L. Bosch	landbouwer	Epe	?			
02/10	J.H.C. Rauwenhoff		Epe	14			
02/10	gebr. Koster		Oene	3			
02/10	H. van der Snel		Oene	6			
02/10	H.J. te Lintel		Oene	3			
02/10	W.J. Nieuwenhuis		Oene	4			
04/10	E. van Rijssen		Oene	1	5	2	
04/10	A. Riphagen		Oene	6			
04/10	T. Hofmeijer		Epe	6	3	1	
04/10	Jac Voorhorst		Welsum	4			
06/10	G. Vosselman		Epe	11	8	2	
06/10	W. Groothedde		Epe	3			
06/10	D.J. Bresser		Epe	1	3	1	
07/10	T. Tiemens	landbouwer	Epe	5			
09/10	H. Mulder		Epe	3	4		
09/10	Alb Koetsier		Epe	3	4	1	
09/10	G. van de Vosse		Oene	3	5	2	
11/10	H. Stegeman		Emst	19	21		
12/10	wed. D. Bosch			2	2		
12/10	A. Liefers			14			
14/10	E.J. Visch		Oene	2			
14/10	wed F. Kluin		Oene	5			

datum	naam	beroep	woonpl	runderen	geiten	
				varkens	schapen	
14/10	W. Vlim		Vaassen	2		
16/10	C. van Triest	landbouwer	Epe	11	9	
16/10	G.J. Brummel	landbouwer	Epe	7	5	
18/10	A.J. de Wilde		Epe	19	13	4
18/10	H. Jonker Bzn		Emst	3	2	2
20/10	G. Geerligs		Epe	6		
20/10	H.J. Bossenbroek		Vemde	5	10	2
21/10	L. Bomhof	landbouwer	Emst	8	8	
23/10	H. van Zuuk	landbouwer	Ernst	10	8	2
23/10	F. Vorstelman	landbouwer	Ernst	15	10	
25/10	H. van Triest		Vemde	8	11	1
25/10	J. Bibo		Zuuk	9	3	
25/10	P. Jonker		Emst	4	4	
30/10	H.J. v.d. Esschert		Epe	2	8	
10/11	G. Lammers		Oene	2	4	1
16/11	G. Scholten Lzn		Epe	6		
12/12	A.J. van Essen		Epe	6	3	
12/12	W. Jonker		Emst	16	12	

Ledenjaarvergadering Ampt Epe

Dit jaar zal de ledenjaarvergadering plaats hebben op donderdag 15 november 2001 in Vaassen in „De Rank”, Torenstraat 15.

Na afloop van de vergadering zal bestuurslid Evert de Jonge een lezing houden over de plaats van het gemeentehuis in de gemeente Epe.

Leg deze datum vast in uw agenda. Introduce's zijn welkom tegen betaling van een rijksdaalder.

Oude films

Wegens het grote succes van afgelopen winter worden komende herfst wederom filmavonden gehouden in Epe („Gemeentewoning”) en Vaassen („De Rank”).

Verenigingen die van plan zijn een aanvraag te doen voor vertoning worden gevraagd om te zorgen voor een deugdelijke verduistering en ruime zaal, dit om de nodige apparatuur een goede plaats te geven en de vertoning zo optimaal te laten verlopen.

Er staan weer nieuwe films op de plank, maar mocht u nog oude films in uw bezit hebben of weten waar er nog zijn: Henny van Mekerem houdt zich aanbevolen!

Inhoud

Bertus van den Bremen, schrijver en dichter door J.C. Kreffer	1
De achtergronden en het ontstaan van de Doleantie te Epe (3) door drs C. van der Wal - bewerkt door J.C. Kreffer	4
Beste kinderen (5) door Lijda van den Bremen-Jonker	9
Boekaankondiging: „Oude namen op de Noord-Veluwe”	16
Mond- en klauwzeer in 1911 door G. Kouwenhoven	17
Ledenvergadering Ampt Epe	28
Oude films	28

